

Over de Hoornbrug van Rijswijk

Een archeologisch bureauonderzoek

J.M. Koot

Over de Hoornbrug van Rijswijk

Een archeologisch bureauonderzoek

J.M. Koot

Gemeente Rijswijk
Afdeling Stad en Samenleving,
Sectie Ruimtelijke en Economische Ontwikkeling
Bureau Monumentenzorg en Archeologie

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Administratieve gegevens	7
3.	Beschrijving van het plangebied Hoornburg	8
4.	Geologie en historie van het plangebied	10
4.1.	Prehistorie	10
4.2.	Romeinse tijd	12
4.3.	Middeleeuwen en Nieuwe tijd	13
4.4.	Schans en kapel	18
4.5.	De verbreding van De Vliet: 1891-1893	19
4.6.	Nieuwe ontwikkelingen: 1938-2013	23
5.	Archeologische vindplaatsen	24
6.	Archeologisch verwachtingsmodel	26
7.	Conclusies en maatregelen	28
8.	Literatuurlijst	29

Afbeelding 1. Kaart van Nederland. Rijswijk ligt bij de ster.

Afbeelding 2. Topografische kaart van Rijswijk. De locatie Haagweg bevindt zich onder de rode lijn, de Hoornbrug bij de ster.

1. Inleiding

Een van de belangrijkste wegen door Rijswijk is de Haagweg. Al in de 14^e eeuw maakte deze weg deel uit van de hoofdinfrastructuur in deze regio. De weg verbond het grafelijk hof (nu Binnenhof en Buitenhof) als ook de nederzetting Den Haag met het binnenland. De hoofdroute liep over de Rijswijkseweg en de Haagweg om via de Hoornbrug langs de Vliet aan te sluiten op de Jan Thijssenweg (richting Leiden) en Jaagpad of Delftweg (naar Delft). Daarbij was het vrijwel altijd noodzakelijk de Vliet over te steken. Dit kanaal vormde een barrière zodat al snel een brug werd gebouwd. Deze brug, de Hoornbrug, wordt in de komende jaren verhoogd en vergroot. Tegelijk wordt de Haagweg heringericht.

De gemeente Rijswijk is rijk aan cultuurhistorische waarden, zowel bovengronds als in de bodem. Tot deze waarden worden zaken gerekend als monumenten, beeldbepalende panden, objecten als bruggen en hekwerken, archeologische vindplaatsen evenals structuren als wegen, verkavelingspatronen en andere landschappelijke elementen.

Ook op de plaats van de Hoornbrug kunnen waardevolle archeologische resten aanwezig zijn. Het graven van bouwputten en het verleggen van diepriolen brengen grondwerkzaamheden met zich mee. Dergelijke grondwerkzaamheden kunnen een nadelig effect hebben op de archeologische waarden van het plangebied. Daarom vindt er archeologisch onderzoek plaats. Doel van het onderzoek is het in kaart brengen en waarderen van archeologische resten. Voor behoudenswaardige archeologische resten geldt dat gestreefd dient te worden naar behoud *in situ* (in de bodem). Alleen indien behoud niet mogelijk is, zal een definitief onderzoek in de vorm van een opgraving plaatsvinden.

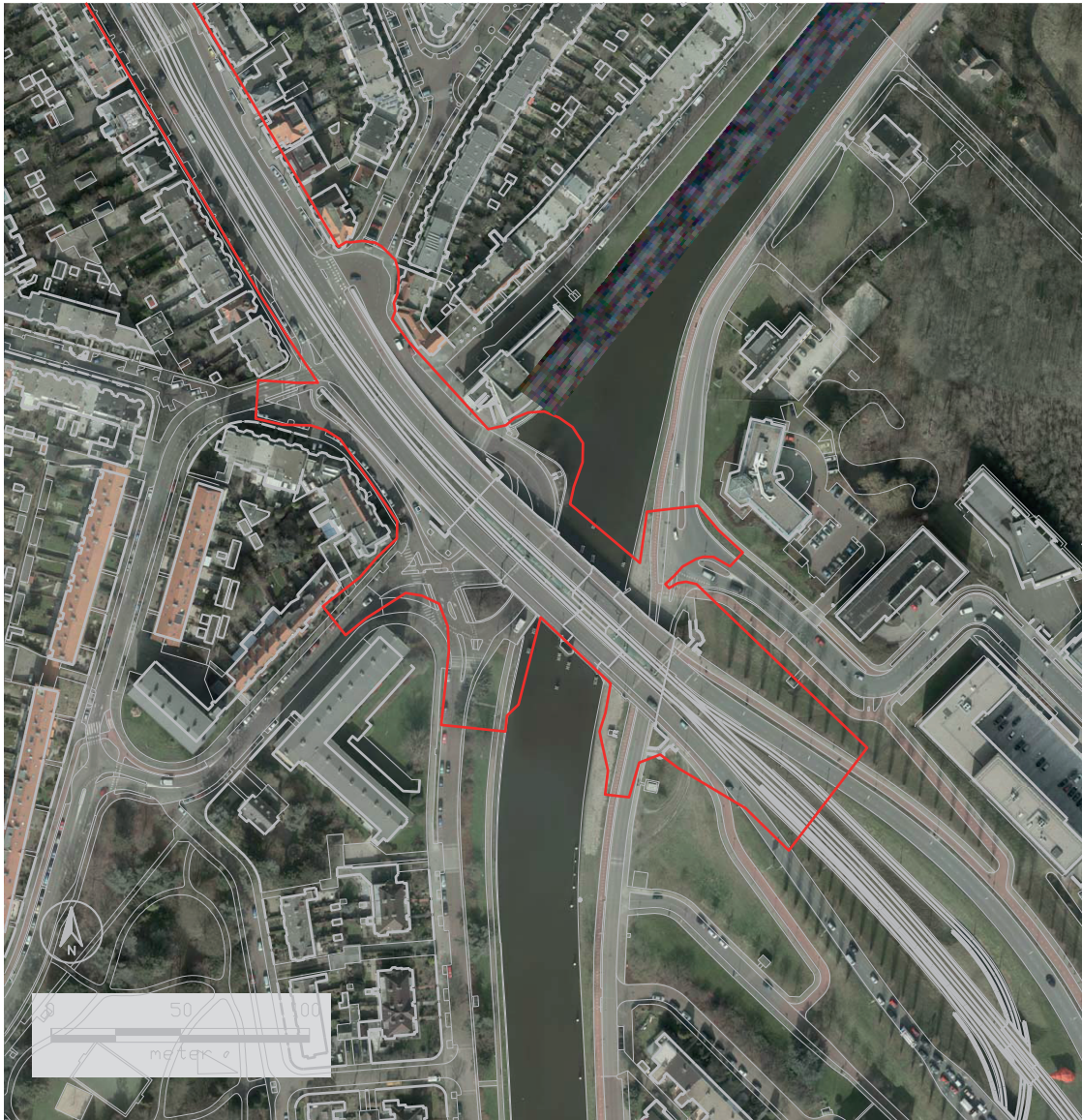
Het tijdig beschikbaar krijgen van de benodigde archeologische informatie is zowel in het belang van de planprocedure, als voor de inpassing van archeologische waarden in de plannen.

Het archeologisch onderzoek vindt in fasen plaats. Elke fase wordt afgesloten met een selectiebesluit door de gemeente Rijswijk. De uitkomst van een fase kan zijn dat onvoldoende informatie voorhanden is, waardoor vervolgonderzoek nodig is. Wanneer het volledige proces wordt doorlopen, zijn de fasen achtereenvolgens: een Bureauonderzoek, een Inventariserend veldonderzoek, een Definitief onderzoek of behoud *in situ* en -op een langer termijn- opname van de resultaten in een nieuw bestemmingsplan en/of aanwijzing tot monument.

Voor de herinrichting van de Haagweg zal geen diepgaand grondwerk plaatsvinden. De Hoornbrug wordt geheel vervangen. Het archeologisch onderzoek wordt daarom beperkt tot de Hoornbrug en directe omgeving. Dit gebied wordt in de tekst soms aangeduid als plangebied en soms als Hoornbrug.

Dit rapport bevat de resultaten van het bureauonderzoek 'Hoornbrug'. Het onderzoek vond plaats in opdracht van het Projectenbureau Rijswijk.

In de tekst worden onderzoeksnummers vermeld. Deze nummers verwijzen naar een nationaal registratiesysteem van Nederlandse archeologische vindplaatsen en onderzoekslocaties die bijgehouden wordt door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Archis.

Afbeelding 3. De Hoornbrug op een luchtfoto. Het plangebied is met een rode lijn aangegeven.

2. Administratieve gegevens

Datum:	Juni 2013
Opdrachtgever:	Gemeente Rijswijk
Uitvoerder:	Gemeente Rijswijk, Taakveld Monumentenzorg en Archeologie
Bevoegd gezag:	Gemeente Rijswijk
Naam deskundige:	dhr. drs. O. Holthausen
Beheer en plaats van documentatie:	Gemeente Rijswijk Bureau Monumentenzorg en Archeologie Bogaardplein 15 2284 DP Rijswijk

Onderzoeksmeldingsnummer (Archis) 57085

Locatie

Toponiem:	Hoornbrug
Plaats:	Haagweg, Laan van Hoornwijck
Gemeente:	Rijswijk
RD-coördinaten:	noordoost: X= 83325, Y= 452172 zuidoost: X= 83509, Y= 451983 zuidwest: X= 83440, Y= 451895 noordwest: X= 83253, Y= 452046

Kadastrale gegevens

Sectie:	D en E
Kadastrale nummers:	D4693, 5084, 5090, 5118, 5119, 5120, 5262, 6410, 6411 en E 1418, 2590

3. Beschrijving van het plangebied Hoornbrug

De Hoornbrug overspant een kanaal van ruim 16 meter breed. De brug overspant ook de langs De Vliet gelegen rijwegen, namelijk de Jan Thijssenweg en de Delftweg (zuidzijde) en de Huis te Hoornkade en de Nassaukade (noordzijde). Het brugdek ligt zo'n vier meter boven het water. Aan weerszijden van de brug ligt een lang-gerekt talud zodat het verkeer zonder een grote steile helling te nemen het brugdek kan bereiken. Ook een tram maakt van deze brug gebruik. De brug is in 1944 in gebruik genomen en bestaat uit een zware constructie van beton en staal. Een groot deel van het plangebied is bij de bouw van de huidige Hoornbrug zodanig geroerd door het aanbrengen van de fundering en kelderruimtes (machinekamer, ruimte voor de mechaniek om het brugdek te kunnen kantelen bij het openen van de brug) dat archeologische resten zullen zijn verdwenen. In andere delen binnen het plangebied bestaat wel een kans op het aantreffen van archeologische resten.

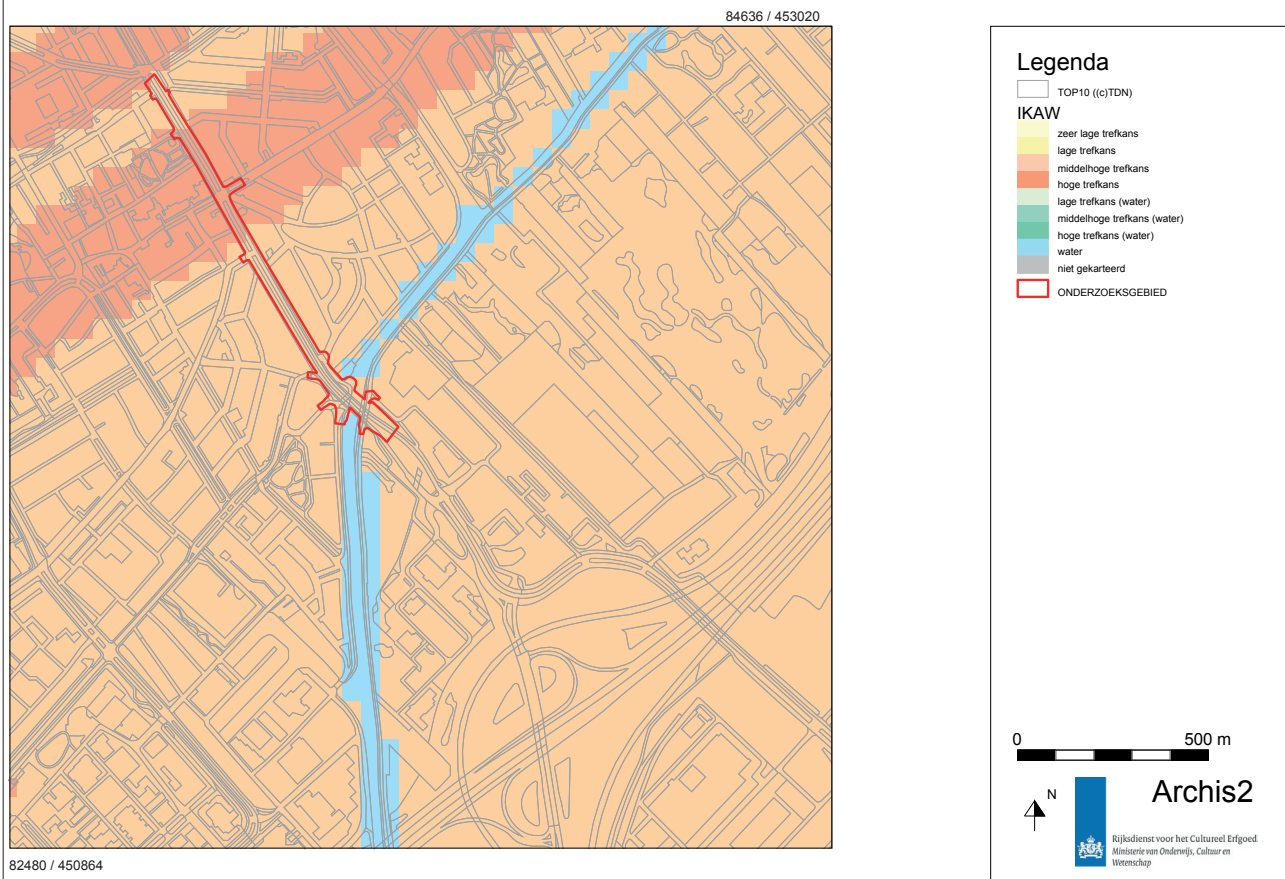

Afbeelding 4. De huidige Hoornbrug

De flanken van het talud aan de zuidzijde van de brug zijn met gras ingezaaid. Het talud aan de noordzijde heeft een verticale, gemetselde wand. Deze bouwwijze was noodzakelijk omdat er geen ruimte was voor een schuin oplopende flank. Direct langs het talud liggen wegen met woonhuizen. Tussen de Vliet en de Nassaukade, en gescheiden van de Hoornbrug door een rijweg, staat een kantoorgebouw met enkele bouwlagen. Op deze plek stond tot omstreeks 1988 de maalderij De Eendracht, een maalderij die op haar beurt in 1922 een korenmolen verving.

Op de plek van de Hoornbrug zijn geen archeologische rijks- of gemeentelijke monumenten geregistreerd.

Op de kaart van de Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de Provincie Zuid-Holland heeft de zone, waarin de Hoornbrug is gelegen, de aanduiding 'redelijke tot grote kans op archeologische sporen'. De Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) is gemaakt door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en geeft op hoofdlijnen de archeologische trefkans weer. De kaart is echter zeer grofmazig. Het terrein heeft volgens de IKAW een 'redelijke tot grote kans op archeologische sporen'.

Afbeelding 5. Detail van de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden met in rood het plangebied.

In de nota Monumenten- en Archeologiebeleid Gemeente Rijswijk 2005-2009 is een verwachtingenkaart van de gemeente Rijswijk opgenomen. Deze kaart is geactualiseerd en wordt opgenomen in de nieuwe beleidsnota 2013-2017. Deze kaart is een verfijning van de IKAW, mede op basis van recent onderzoek en kennis van het taakveld Archeologie van de gemeente Rijswijk. Op deze nieuwe archeologische waarden- en beleidskaart van Rijswijk ligt het plangebied in een zone met de aanduiding 'middelhoge verwachting op archeologische resten uit de Nieuwe Steentijd', 'hoge verwachting voor archeologische resten uit de Romeinse tijd en een middelhoge verwachting op archeologische resten uit de Late Middeleeuwen'.

4. Geologie en historie van het plangebied

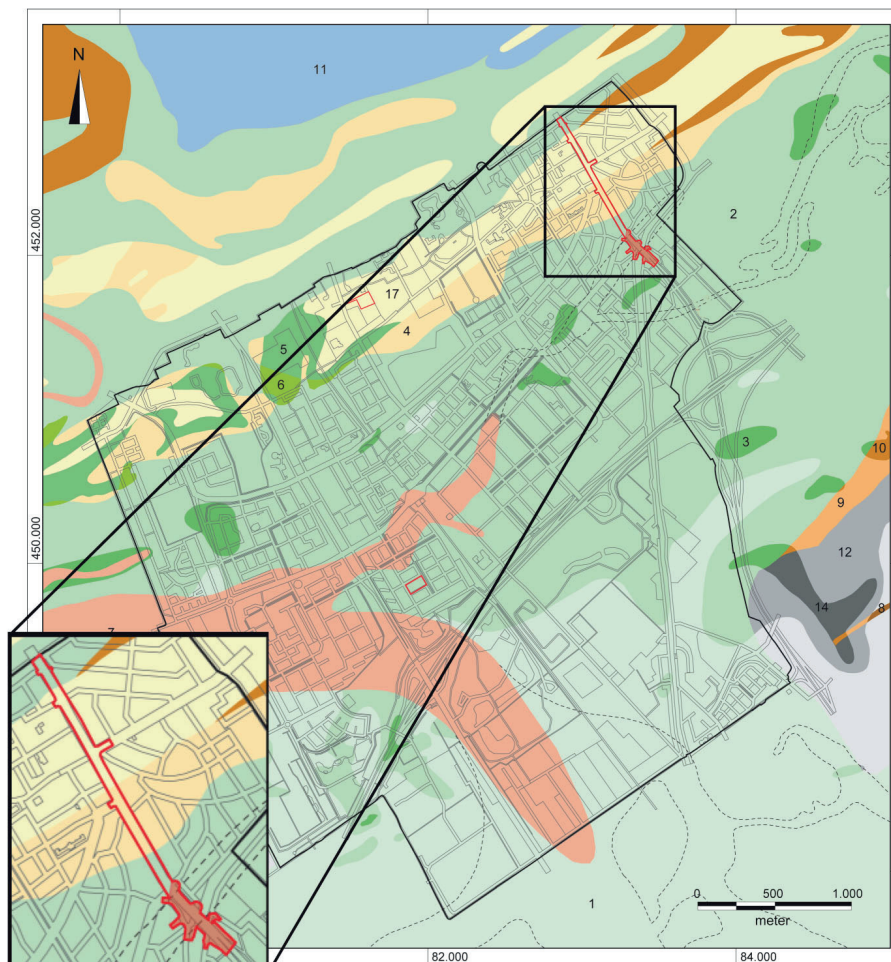
4.1. Prehistorie

De bovenste meters van de bodem van Rijswijk zijn tot stand gekomen in het Holoceen. Het begin van het Holoceen, ca. 10.000 jaar geleden, kenmerkt zich door de stijging van de temperatuur. Hierdoor smolten de poolkappen en kwam er veel water vrij. Door de stijging van de zeespiegel kwam een laag gelegen gebied onder water te staan en ontstond de Noordzee. De kustlijn van Nederland verschoof steeds verder in oostelijke richting. Hierbij werden telkens lagen zand en klei afgezet (Laagpakket van Wormer, zie afb. 7). De top van het 'oude landschap' -de Pleistocene zandgronden- liggen daardoor nu op vele meters diepte. De top van het Pleistoceen zand in de omgeving van de Hoornbrug ligt op een diepte van zo'n 16 meter beneden NAP (Gutjahr 2002). In dat landschap kunnen prehistorische bewoningssporen aanwezig zijn, maar deze zullen door hun diepe ligging niet bedreigd worden door de bouwactiviteiten.

Omstreeks 4100 voor Chr. trad hierin verandering op. De kustlijn stabiliseerde zich enige tijd en verplaatste zich vervolgens weer terug in westelijke richting. Van de oudste kustlijn is door latere kustontwikkelingen slechts een klein deel bewaard gebleven. De restanten ervan bevinden zich in een zone die zich uitstrekt van de gemeente Westland, door het zuiden van Rijswijk tot in Leidschendam. De oudste sporen van menselijke activiteiten in het kustgebied van West-Nederland worden in deze zone aangetroffen. Voor de eerste maal zijn deze vondsten in 1993 gedaan in het cunet van Rijksweg 4. In latere jaren zijn in de directe omgeving nog enkele vindplaatsen aangetroffen waaronder op Ypenburg en in de Harnaschpolder. De bewoning dateert uit de periode 3800 - 3400 voor Chr. De mensen leefden op lage duinen en hielden zich bezig met landbouw en jacht en met het verzamelen van vruchten en knollen. Op de duinen bouwden zij huizen en lieten zij afval achter als potscherven, slachtafval en afval van vervaardiging van vuurstenen werktuigen. Op Ypenburg werd een grafveld gevonden waarin de resten van 42 individuen zijn aangetroffen (Koot, Bruning en Houkes 2008).

Afbeelding 6. Een van de gevonden skeletten in het grafveld van Ypenburg.

Legenda Geologie

Laagpakket van Walcheren aan maaiveld of onder stadsophogingsdek (hoofdzakelijk zand)

- 1 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen op Laagpakket van Wormer en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk dieper liggen dan 5m -NAP
- 2 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen op Laagpakket van Wormer en/of Laag van Rijswijk en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk ondieper liggen dan 5m -NAP
- 3 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen, op Laag van Ypenburg, op Laag van Rijswijk of Laagpakket van Wormer
- 4 Laagpakket van Walcheren op Hollandveen, op Laag van Voorburg, op Laagpakket van Rijswijk
- 5 Laagpakket van Walcheren, op Laag van Voorburg
- 6 Laagpakket van Walcheren, op Laag van Rijswijk en/of Laagpakket van Wormer
- 7 Laagpakket van Walcheren, waar de Gantel Laag (geulafzettingen) zich diep ingesneden heeft in de onderliggende afzettingen
- Laagpakket van Walcheren (Gantel Laag), met een beperkte insnijding in de onderliggende afzettingen (restant Hollandveen is nog aanwezig)

Formatie van Nieuwkoop aan maaiveld of onder stadsophogingsdek (hoofdzakelijk zand)

- 8 Hollandveen op Laagpakket van Wormer en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk dieper liggen dan 5m -NAP
- 9 Hollandveen op Laagpakket van Wormer en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer en/of de Laag van Rijswijk ondieper liggen dan 5m -NAP
- 10 Hollandveen, op Laag van Ypenburg
- 11 Hollandveen, op Laag van Voorburg

Laagpakket van Wormer aan maaiveld

- 12 Afzettingen van Wormer aan maaiveld en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer of de Laag van Rijswijk ondieper liggen dan 5m -NAP
- 13 Afzettingen van Wormer aan maaiveld en waar de top van de zandafzettingen van het Laagpakket van Wormer of de Laag van Rijswijk dieper liggen dan 5m -NAP
- 14 Laag van Ypenburg, eventueel bedekt met een dunne laag van het Laagpakket van Wormer

Laagpakket van Schoorl aan maaiveld of onder stadsophogingsdek (hoofdzakelijk zand)

- 17 Laag van Voorburg, met eventueel een deklaag van de Laag van Den Haag, dunner dan 2m

Plangebied

Afbeelding 7. Gemeente Rijswijk en (in rood) de onderzoekslocatie, geprojecteerd op de geologische situatie.

Met het verschuiven van de kustlijn in westelijke richting ontstond langs de kust een strandwallengordel met duinen. De meest oostelijke strandwal van deze gordel loopt van Voorschoten tot in Rijswijk. De Van Vredenburgweg markeert ruwweg de lengteas van de strandwal. Tussen de meest oostelijke kustlijn en deze strandwal lag een strandvlakte met duinen. Zo'n duin is in 1993 aangetroffen bij de aanleg van de Rijswijkse spoortunnel ten zuiden van de Generaal Spoorlaan. De top lag op zo'n 270 centimeter beneden NAP en was ongeveer vijftig meter breed en 125 centimeter hoog. Op slechts 400 meter ten noordwesten van dit duin is een ander duin gevonden aan de Johan Braakensieklaan in 2006 (Holthausen en Vos 2008). Tot op heden zijn geen archeologische resten op de duinen van deze strandvlakte aangetroffen. Er zullen veel duinen in de strandvlakte hebben gelegen waarvan er slechts weinig zijn getraceerd, laat staan dat er onderzoek is gedaan naar aanwijzingen voor bewoning. Bij bouwplannen als die van het de Hoornbrug is het van belang na te gaan of duinen in de ondergrond aanwezig zijn en zo ja, of er archeologische resten aanwezig zijn.

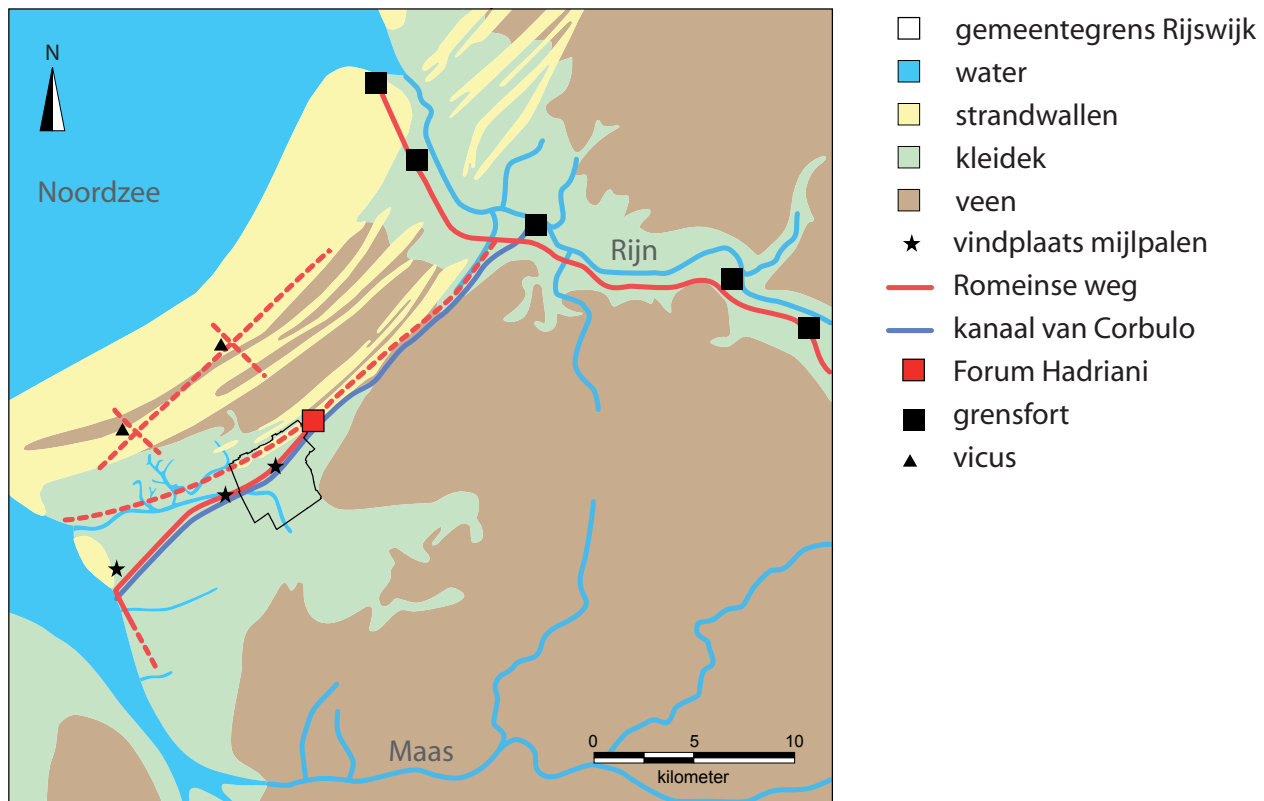
4.2. Romeinse tijd

Mede door de stijging van de grondwaterspiegel werd het achter en het tussen de strandwallen gelegen gebied steeds vochtiger, waarbij veenvorming optrad tot een pakket van meer dan een meter. Aan de veengroei kwam een einde toen omstreeks 500 voor Chr. de zee het achterland binnendrong. Vanuit de Maasmond liep een grote getijdengeul, later de Gantel genaamd, door Naaldwijk en Wateringen om in Rijswijk af te buigen richting Delft. De getijdengeul vormde de kern van een uitgestrekt netwerk van kleinere kreken. Nog voor het begin van onze jaartelling was een groot deel van dit stelsel verland. Door reliëfinversie kwamen toen de oude kreekbeddingen als ruggen in het landschap (zogenoemde kreekruggen) te liggen. Ook de oeverwallen langs de getijdengeul werden hoge delen in het landschap. Dergelijke hoge stukken waren aantrekkelijk voor bewoning. Op de kreekruggen en de oeverwallen van het Gantelsysteem worden nederzettingen aangetroffen, daterend vanaf de Romeinse tijd (1^e-3^e eeuw na Chr.). De Hoornbrug ligt in een gebied waar verschillende kreken hebben gelegen. Mogelijk is bij het graven van de Vliet in de middeleeuwen gebruik gemaakt van een dergelijke kreek. Mogelijk was zo'n kreek verland en is het kanaal in de oude bedding uitgegraven. Een van de (verlande) kreken ligt langs de Sir Winston Churchilllaan en liep mogelijk door tot aan de Hoornbrug. In de directe omgeving van het plangebied zijn ook enkele bewoningsplaatsen uit de Romeinse tijd gevonden.

Dergelijke woonplaatsen zijn niet vreemd. Op slechts 750 meter ten oosten van de Hoornbrug lag de stad Forum Hadriani. Nu ligt er het park Arentsburg (Voorburg). In de Romeinse tijd (1^e-3^e eeuw na Chr.) maakte Zuid-Holland ten zuiden van de Oude Rijn deel uit van het Romeinse Rijk. Het gebied werd bestuurd vanuit Forum Hadriani. Het platteland rond de stad bestond uit landbouwgronden en verspreid gelegen boerderijen. Een groot nederzettingsterrein is in de jaren ca. 1988-2001 opgegraven in park Leeuwenberg, golfbaan Leeuwenbergh en het naastgelegen Hoornwijck. De nederzetting bestond uit een lintbebouwing van boerderijen, omgeven door een verkaveld landschap.

Ook op andere plaatsen nabij de Hoornbrug zijn vondsten uit de Romeinse tijd bekend zoals aan de Havenstraat (Rijswijk). Bij de bouw van het kantoor naast de Hoornbrug (Nassaukade 1) heeft een amateurarcheoloog een groot fragment van een kom, gemaakt van terra sigillata aardewerk, gevonden (afb 22).

Het Romeinse rijk was voorzien van een stelsel van hoofdwegen. Een van de hoofdwegen, te vergelijken met de rijksweg A4 in onze tijd, is onlangs teruggevonden in Wateringseveld (Waasdorp 2003) en aan de Sir Winston Churchilllaan (Dorenbos,

Afbeelding 8. Het gebied tussen Rijn en Maas in de Romeinse tijd.
Naar een afbeelding van afdeling Archeologie Den Haag

Holthausen en Koot 2009). De weg lijkt min of meer hetzelfde tracé als de Sir Winston Churchilllaan te volgen. De Hoornbrug ligt in de zone waar de voortzetting van de weg kan worden verwacht.

Langs de ooststrand van de strandwal groeven de Romeinen een kanaal om de Oude Rijn en de Maasmond met elkaar te verbinden. Dit kanaal, het zogeheten Kanaal van Corbulo, is gegraven in de 1^e eeuw na Chr. De aanleg van het kanaal was bekend uit enkele geschreven bronnen maar de ligging was lange tijd onbekend. Pas aan het einde van de 20^e eeuw vonden archeologen voor het eerst resten van dit kanaal. Inmiddels is in Leidschendam het kanaal op enkele plekken gevonden. Het kanaal lijkt nog in de Romeinse tijd te zijn dichtgeslibd. Des te boeiender is de vondst van een haven in Forum Hadriani. De haven is enkele jaren geleden ontdekt bij archeologisch onderzoek en blijkt zeker tot in de 3^e eeuw te zijn gebruikt. De haven moet via het Kanaal van Corbulo in verbinding hebben gestaan met de Rijn en/of de Maas. Deze vaarroute was zeker tot in de 3^e eeuw in gebruik. In 2005 vonden Rijswijkse archeologen op de hoek van de Huis te Landelaan en de Sir Winston Churchilllaan een brede waterloop uit de Romeinse tijd (Dorenbos, Holthausen en Koot 2009). Het was niet mogelijk om de breedte van deze waterloop vast te stellen maar waarschijnlijk is toch ook hier het Kanaal van Corbulo gevonden. Bij reconstructie van de mogelijke loop van dit kanaal blijkt deze nu deels samen te vallen met de huidige Vliet van Leiden tot aan de Hoornbrug. De Hoornbrug ligt precies op de plek waar de Vliet afbuigt. Het kanaal lijkt vanaf het brugpunt langs de Sir Winston Churchilllaan door te lopen in de richting van de Maas.

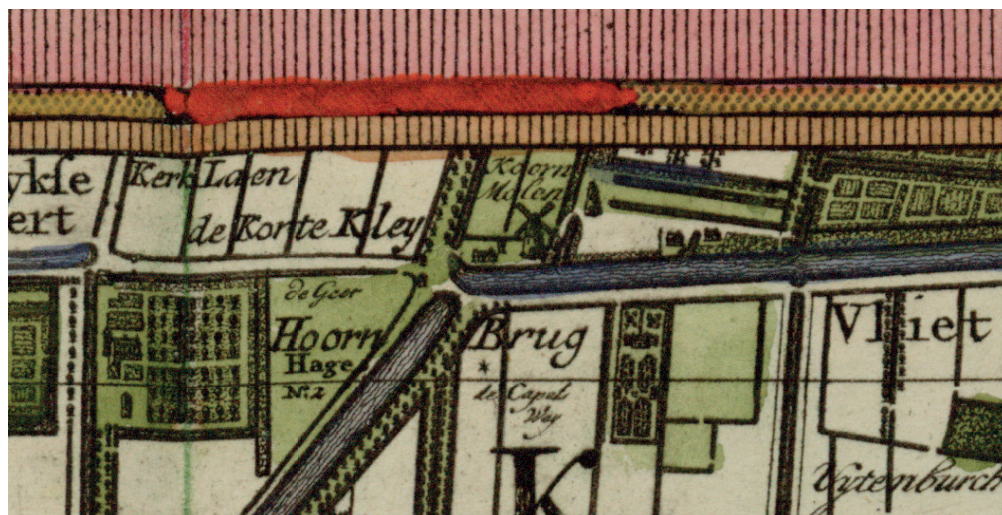
4.3. Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Aan het einde van de Romeinse tijd raakte de streek grotendeels ontvolkt. In deze

streek zijn tot op heden nauwelijks sporen van bewoning aangetroffen uit het einde van de Romeinse tijd en het begin van de Vroege Middeleeuwen. Aantoonbare vroegmiddeleeuwse bewoning is aangetroffen op onder meer de Hoogwerf in Naaldwijk, op Forum Hadriani in Voorburg en in het duingebied van Monster en Den Haag.

In de loop van de Middeleeuwen nam de bevolking sterk in omvang toe. Daarmee nam ook de behoefte aan landbouwgrond toe. Vanuit de bestaande woongebieden (vooral op de zandgronden langs de kust) werd de ontginning van het klei- en veengebied ter hand genomen.

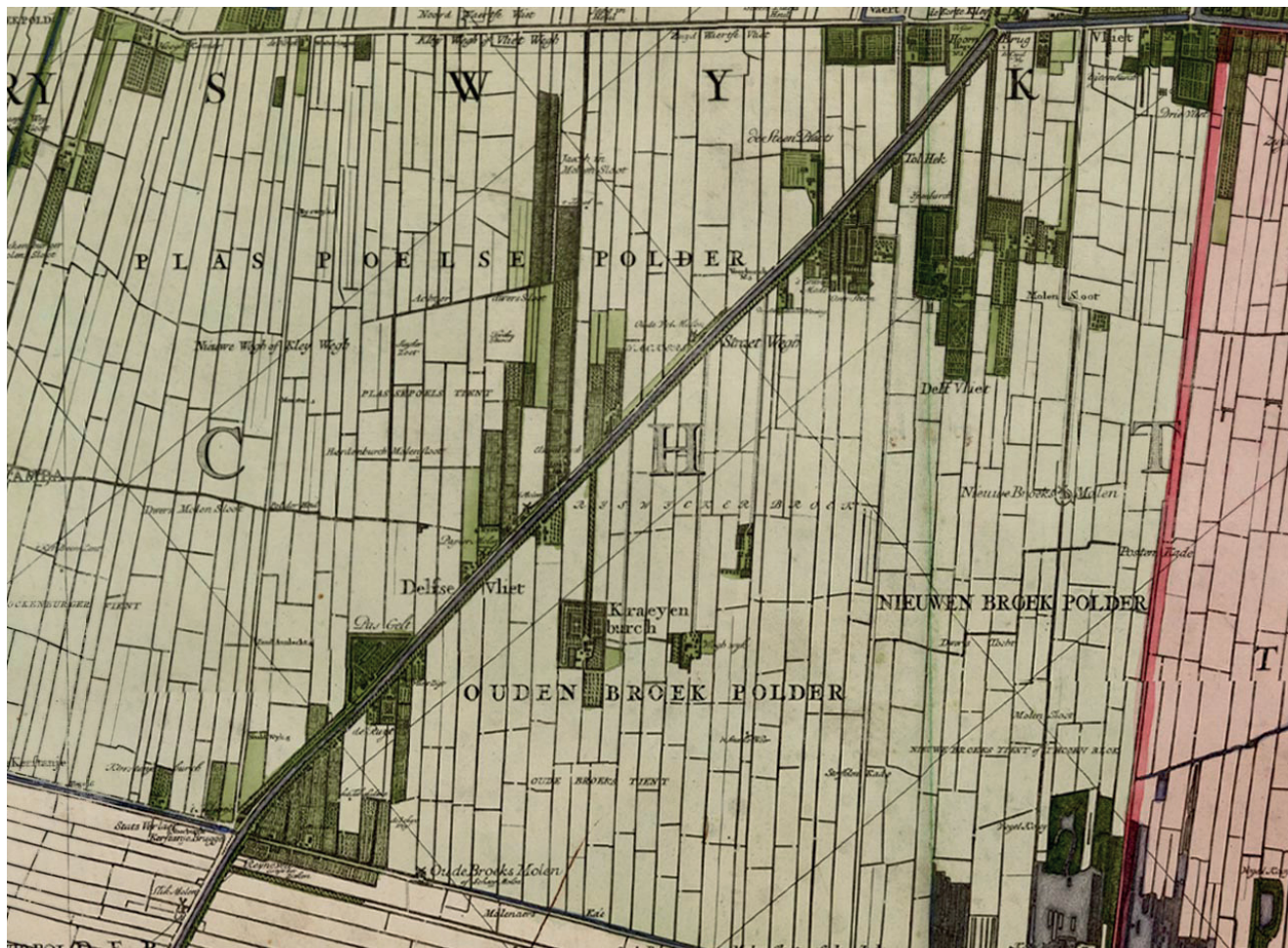
In Rijswijk werd het klei- en veengebied in de 12^e eeuw ontgonnen. Het gebied werd ontgonnen vanaf de strandwal die zich iets ten noorden van de Hoornbrug bevindt. De Van Vredenburgweg ligt min of meer op de lengteas van deze zandrug. De strokenverkaveling van de Plaspoelpolder en de Broekpolder dateert in aanleg uit die periode. De oudste kaart met een goed beeld van het plangebied is in 1712 gedrukt (afb. 9 en 10). Op deze zeer gedetailleerde kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland door Jacob en Nicolaas Kruikius is de Hoornbrug goed zichtbaar. De Vliet maakt een scherpe hoek en de Hoornbrug ligt iets schuin naar het oosten ten opzichte van de Haagweg. Aan deze hoek, het oud-hollandse woord is horne of hornic, heeft de brug haar naam te danken.

Afbeelding 9. Detail van de kaart van Jacob en Nicolaas Kruikius uit 1712.

De Vliet dateert van de 12^e eeuw of eerder en is gegraven voor de afvoer van het overtollige water. Het kanaal ligt langs de oostzijde van de strandwal van Voorschoten tot aan de Hoornbrug gaat vervolgens dwars door het klei- en veengebied via Delft naar de Maas. Het kanaal was aanzienlijk smaller dan de huidige watergang. Op het punt waar de Vliet naar Delft afbuigt kruist de Haagweg, een van de hoofdwegen van Delfland, de Vliet. De Vliet vormde voor het landverkeer een obstakel. Daarom werd op deze plek een brug gebouwd, de Hoornbrug. Door de ligging op het kruispunt van een belangrijke hoofdweg en waterweg was de Hoornbrug een van de voornaamste bruggen van het Hoogheemraadschap van Delfland.

De Hoornbrug wordt voor het eerst vermeld in 1340 (Buschkens-Dijkgraaf 1976, 60). Het is niet bekend hoe deze brug er toen uit zag. Waarschijnlijk was het een houten brug, waren de bruggenhoofden van baksteen gemaakt en het wegdek van hout. Voor het onderhoud van de brug werden zoals toen gebruikelijk was, de kosten verdeeld over de ambachten van Delfland, de stad Delft en waarschijnlijk ook het graafschap Holland.

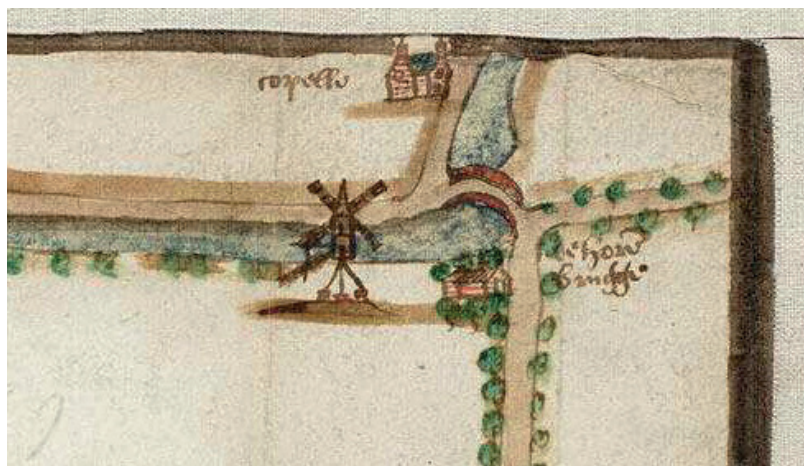
Afbeelding 10. Detail van de Kaart van Kruikius met daarop de loop van de Vliet tussen Delft en Rijswijk.

Voor het eerst wordt de brug afgebeeld op kaarten uit de tweede helft van de 16^e eeuw (afb. 11). Op een kaart in het archief van het Hoogheemraadschap van Delfland heeft de landmeter als oriëntatie de Vliet met de Hoornbrug afgebeeld. Naast de symbolisch weergegeven Hoornbrug is eveneens vereenvoudigd de kapel van het Heilig Kruis getekend (De Wilt, Klapwijk, Van Tuyl en Ruseler 2000, 112-113). De kapel komt verderop nog aan de orde.

Afbeelding 11.

Detail van een kaart uit ca. 1560 (het zuiden ligt aan de bovenkant) met daarop de Hoornbrug en de Korenmolen. Midden boven de kapel. Verticaal loopt de Haagweg, rechts van de Hoornbrug de huidige Sir Winston Churchillaan, links daarvan de huidige Jan Thijssenweg.

Herkomst afbeelding: Hoogheemraadschap van Delfland, Oud Archief, inv.nr. 339/30

Afbeelding 12. De aankomst van de Spanjaarden (per slede over het ijs) bij de Hoornbrug, waar de Nederlandse delegatie onder leiding van Prins Maurits hen ontvangt.
Herkomst afbeelding: [www. canonrijswijk.nl](http://www.canonrijswijk.nl)

Door het bestuderen van de afbeeldingen in combinatie met gegevens uit archieven is meer bekend over de Hoornbrug vanaf de 17^e eeuw.

In 1601 maakte de Delftse aannemer Willem Woutersz een geheel nieuwe stenen brug, voorzien van twee bogen, voor het bedrag van 3800 pond. De brug werd in 1602 opgeleverd en geschouwd door de dijkgraaf en Hoogheemraden van Delfland (Postma 1989, 328-329).

Een van de oudste tekeningen van de Hoornbrug dateert van het begin van de 17^e eeuw (afb 12). Het toont de aankomst van de Spaanse gezant Spinola in 1608. De prinsen Maurits en Frederik Hendrik ontvangen Spinola en zijn gevolg bij de Hoornbrug. Vanaf de Hoornbrug zullen ze vervolgens naar Den Haag vertrekken om besprekingen te voeren die uiteindelijk leidden tot het Twaalfjarig Bestand (Gout en Verschuyt z.j., 30-31 en Buschkens-Dijkgraaf 1976, 69). De Hoornbrug is op de tekening zichtbaar als een bakstenen brug met twee bogen. Tegen de middenpijler is een wapen van de stad Delft aangebracht.

Afbeelding 13. *De Delftse Vliet ter hoogte van de Hoornbrug en de Korenmolen, gezien vanaf het Jaagpad, op een tekening van P.C. la Fargue uit 1757.*
 Herkomst afbeelding: www.beeldbankrijswijk.nl

Afbeelding 14. *Een prent van de Vliet en de Hoornbrug van Isaac van Ketweg uit 1785.*
 Herkomst afbeelding: www.beeldbankrijswijk.nl

Op verschillende afbeeldingen uit de zeventiende en het grootste deel van de 18^e eeuw blijft de Hoornbrug onveranderd afgebeeld als een stenen brug met twee bogen zoals een tekening door P.C. la Fargue uit 1757 (afb. 13) of een ongesignde tekening uit 1763 tonen. In 1779 vond een ingrijpende wijziging plaats. Een houten brugdek verving het gemetselde brugdek. Mogelijk dat ook de bakstenen bruggenhoofden en middenpijler deels of geheel werden vervangen. Op een tekening van Isaac van Ketweg uit 1785 is de nieuwe situatie duidelijk zichtbaar (Bottema 1989, 15 en afb. 14). Deze situatie blijft vervolgens ongewijzigd tot aan het einde van de 19^e eeuw.

4.4. Schans en kapel

Door de ligging van de Hoornbrug op een markant kruispunt van belangrijke land- en waterwegen passeerden er veel mensen. Een van de passanten was Comen Gheryt van Leyen die terugkeerde van een reis naar Palestina en uit dankbaarheid voor zijn behouden terugkeer in 1502 'dat beelde van den Heylighen Cruys an die brugge tot Rijswijck geset'¹ heeft. Nog in hetzelfde jaar werd er een kapel gesticht. De kapel heeft aan de zuidzijde van de Vliet gestaan. In de roerige jaren 1572-1575 toen de Spaanse en Staatse troepen elkaar in deze streek bevochten, werd waarschijnlijk de kapel gesloopt. De exacte locatie is onbekend maar zal vlakbij de Hoornbrug hebben gestaan. Een perceel land had in de 18^e eeuw de veldnaam 'Capelswey' (Smit 1928, afb. 15). Mogelijk stond de kapel op dit perceel maar ook kan het land behoort hebben tot het gronden die aan de kapel waren verbonden. Met de pachtobbrengsten konden de onderhouds- en exploitatiekosten worden gedekt. Nog in 1702 lijkt de locatie bekend te zijn geweest. In een vergunning voor de bouw van een schuur bij de Hoornbrug in dat jaar is bepaald dat de 'oude fondamente aldaar leggende' niet mogen worden verwijderd (Koot 2008, 11-13). Er staat in de vergunning helaas niet vermeld waarom men er zo'n belang aan het behoud hechtte. Mogelijk gaat het om de fundering van de kapel.

Afbeelding 15. De positie van de 'Capelswey' op een bewerking van de kaart van Kruikius (1712). In rood de huidige topografie.

1 Protestantse Kerk Nederland, archief Hervormde Gemeente Rijswijk, inv.nr. 174

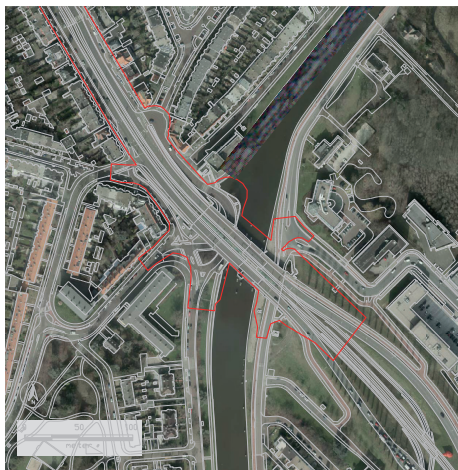
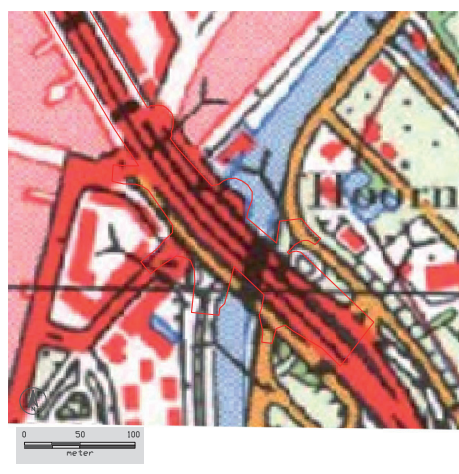
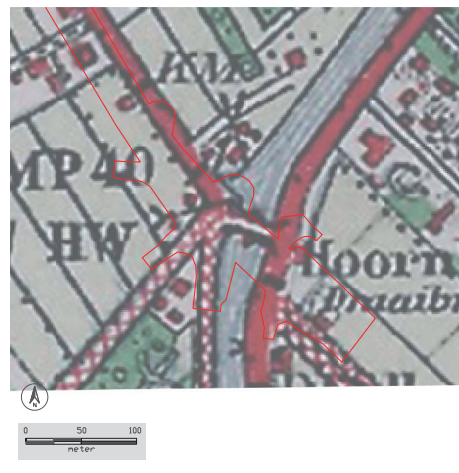
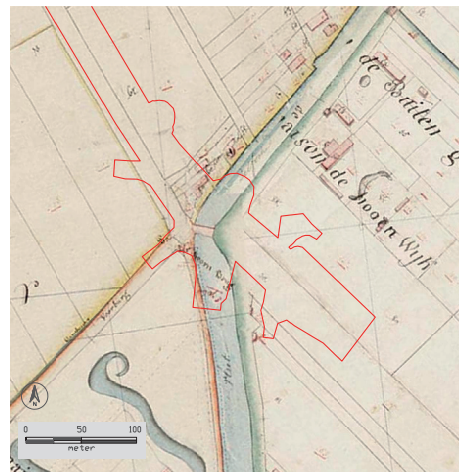
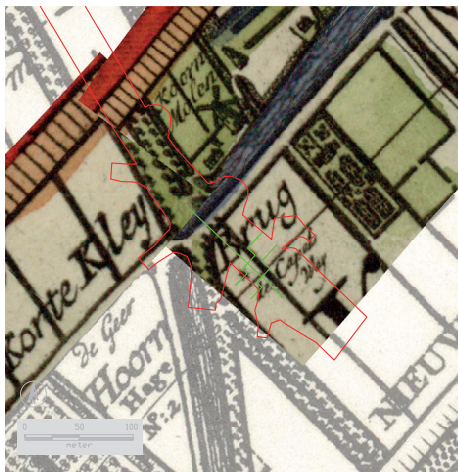

Afbeelding 16. Detail van het Lanckaert-tapijt uit 1587-1588, waar het Leidens ontzet met alle gebeurtenissen in kaart is gebracht. De Vliet loopt van de rechter bovenhoek naar midden bovenin, in de bocht van de Vliet ligt de Spaanse Schans bij de Hoornbrug. Het tapijt hangt nu in Museum De Lakenhal in Leiden.

Herkomst afbeelding: www.lakenhal.nl

De Hoornbrug lag op een strategische plaats. In de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog lag het front dwars door Rijswijk. Den Haag en het Rijswijkse dorp waren in handen van de Spaansgezinde troepen terwijl Delft een bolwerk was van het Staatse gezag. In 1574 belegerden de Spaanse troepen Leiden. Na de val van Leiden zou Delft worden belegerd. Vooruitlopend op de belegering werden alvast schansen opgericht om de stad in te sluiten. Een van de schansen lag bij de Hoornbrug. De positie van de schans is onbekend. Op het tapijt van Lanckaert uit 1587-1588 is de schans schematisch weergegeven. De tapijt zal de situatie symbolisch hebben weergegeven waarbij het aannemelijk is, dat de schans zich uitstreckte over beide zijden van de Vliet. Daarbij werd ongetwijfeld gebruik gemaakt van de kapel als onderkomen voor soldaten. Door de schans werd zowel een belangrijke landweg van Den Haag naar Delft/Leiden als de scheepvaart over de Vliet beheerst. Nadat de Spaanse troepen de streek in 1575 hadden verlaten werden de schansen rond Delft geslecht. Vijandelijke troepen konden er dan niet opnieuw gebruik van maken. Ook de schans bij de Hoornbrug zal op dat moment zijn ontmanteld waarbij tevens de kapel sneuvelde.

4.5. De verbreding van De Vliet: 1891-1893

Afbeelding 17. Wijzigingen in de loop van de Vliet en de positie van de Hoornbrug door de eeuwen heen. Van links naar rechts en van boven naar onder: 1712 (bewerking), 1812, 1876, 1913, 1942, 1958 en een hedendaagse luchtfoto. In rood het plangebied.

Afbeelding 18.

De 'nieuwe' Hoornbrug en de Korenmolen op een foto uit 1910.

Herkomst afbeelding:
www.beeldbankrijswijk.nl

Het vervoer over water is tot in de eerste decennia van de 20^e eeuw belangrijker geweest dan het gebruik van landwegen. De schepen werden ook steeds groter. In de 19^e eeuw verschenen naast de zeilschepen ook stoomschepen op de binnenwateren.

De oude Hoornbrug had een vast brugdek waardoor schepen deze oeververbinding niet konden passeren als ze te groot waren. In 1866 werd er bovendien rails over het brugdek gelegd vanwege de stoomtram op de nieuwe lijn Den Haag-Rijswijk-Delft. Het zware gewicht van de stoomtram zal de oude brug geen goed hebben gedaan.

In opdracht van de Provinciale Staten van Zuid-Holland werd vanaf 1883 gewerkt aan plannen om de Vliet tussen Rijn en Schie te verbreden. De voorbereiding van de werkzaamheden duurden lang. Door de onteigeningen konden pas in 1887 de eerste werkzaamheden in uitvoering worden genomen. Van 1891 tot eind 1893 werd de Vliet in Leidschendam en Rijswijk aangepast. Het water kreeg een bodembreedte van 16,50 meter en een diepte tot 2,80 meter beneden Delflands Peil.

De oude Hoornbrug werd in 1893 gesloopt en vervangen door een nieuwe metalen draaibrug. De Vliet maakte bij de Hoornbrug tot dat jaar een haakse hoek. Door de verbreding werd de Vliet er verlegd. Er kwam een geleidelijke bocht aan de zuidzijde. De oude loop van de Vliet werd gedempt en kwam onder het noordelijk deel van de Hoornbrug te liggen. De topografische kaarten laten de wijziging goed zien. In 1894 werden de laatste werkzaamheden bij Delft voltooid waardoor de volledige waterweg gereed was (Bottema 1989). De nieuwe waterweg kreeg de officiële naam Rijn-Schiekanaal maar in de volksmond bleef 'De Vliet' de gangbare naam.

Afbeelding 19.
De oude Hoornbrug en
maalderij De Eendracht op
een foto uit 1933.
Herkomst.afbeelding:
www.beeldbankrijswijk.nl

Afbeelding 20.
De sloop van de brug uit
1891 op een foto uit ca.
1937. Op de achtergrond de
tijdelijke hulpbrug.
Herkomst afbeelding:
www.beeldbankrijswijk.nl

Afbeelding 21.
De nieuwe Hoornbrug op
een foto uit ca. 1950. Op de
achtergrond maalderij De
Eendracht.
Herkomst afbeelding:
www.beeldbankrijswijk.nl

4.6. Nieuwe ontwikkelingen: 1938-2013

In de eerste decennia van de 20^e eeuw nam het autoverkeer sterk toe. De toename leidde tot de noodzaak om de infrastructuur aan te passen. Vanaf ongeveer 1930 werd gewerkt aan een nieuw stelsel van provinciale en rijkswegen. Een nieuwe Rijksweg (A13) werd dwars door het polderlandschap aangelegd van Rotterdam langs Delft en door Rijswijk om via de Hoornbrug aan te sluiten op de Haagweg. Enige jaren later kwam ook door de aanleg van de Rijksweg A4 (vanaf Amsterdam-Leiden) en de Rijksweg A 12 (vanaf Utrecht) veel autoverkeer over de Hoornbrug om de stad binnen te rijden of juist te verlaten.

De nieuwe rijkswegen vervingen de eeuwenoude hoofdwegen als de Jan Thijssenweg en de Delftweg. De in 1893 opgeleverde Hoornbrug kon de toename van het verkeer niet verwerken. Er werd besloten een nieuwe brug te bouwen. Deze brug zou naast de 'oude' Hoornbrug worden gebouwd. Daardoor kon de Rijksweg in rechte lijn aansluiten op de Haagweg. De werkzaamheden begonnen in 1931 met de aanleg van Rijksweg A13 die vier rijstroken telde. De Hoornbrug moest nog worden vervangen en kreeg steeds meer autoverkeer te verwerken waardoor files ontstonden. Ook voor schepen nam de wachttijd toe. De vervanging van de Hoornbrug begon in 1939, na de bouw van een tijdelijke brug. De Tweede Wereldoorlog zorgde voor een vertraging van de werkzaamheden. De nieuwe Hoornbrug zou pas in 1944 worden voltooid en in gebruik genomen worden. De brug had een breedte gekregen van 12 meter en was voorzien van een vast en een beweegbaar gedeelte. Het beweegbare gedeelte was een basculebrug.

Door de breedte van de nieuwe Hoornbrug moest de oude uitspanning 't Molentje, gelegen tussen de brug en de maalderij De Eendracht als ook enkele naastgelegen woningen worden gesloopt om voldoende ruimte te verkrijgen.

De maalderij had al in 1922 de grote korenmolen vervangen die op vele afbeeldingen van de Hoornbrug en omgeving altijd prominent zichtbaar is. In de jaren 1900-1935 waren ook aan weerszijden van de Haagweg woonwijken verzezen. Later is ook het gebied aan de overzijde van de Vliet bebouwd (Hoornwijck, Ypenburg). De landelijke omgeving van de Hoornbrug was tegen het einde van de 20^e eeuw geheel verdwenen en onderdeel geworden van het stedelijk gebied.

De verstedelijking heeft geleid tot steeds verdere toename van het autoverkeer. Dit heeft in 2012 geleid tot het ontwerp van een nieuwe Hoornbrug. Het brugdek zal hoger komen te liggen zodat er geen beweegbaar gedeelte meer nodig is. Schepen kunnen dan ongehinderd onder de brug doorvaren. Het verhogen van de brug betekent ook opnieuw een aanpassing van de omgeving van de Hoornbrug. De op- en afritten zullen immers moeten worden aangepast.

5. Archeologische vindplaatsen

In het plangebied zijn geen archeologische vindplaatsen bekend. Dit is niet zo vreemd omdat bij eerdere grondwerkzaamheden geen archeologisch onderzoek plaatsvond. In de directe omgeving zijn wel archeologische vindplaatsen bekend.

In het landelijk informatiesysteem Archis zijn de volgende, voor het Bureauonderzoek Hoornbrug, relevante vindplaatsen geregistreerd in een straal van ongeveer 500 meter rondom de Hoornbrug (afb. 23).

In het groengebied tussen Rijksweg A4 en de buitenplaatszone langs de zuidzijde van de Vliet lag in de Romeinse tijd een nederzetting. De nederzetting bestond vooral uit boerderijen. Een deel van de nederzetting is opgegraven tijdens de aanleg van de golfbaan Leeuwenbergh en tijdens de realisatie van het Bedrijventerrein Hoornwijck (Monumentnummer 4056, onder andere Archiswaarnemingsnummers 21740, 21741, 21742, 32418 en 429491).

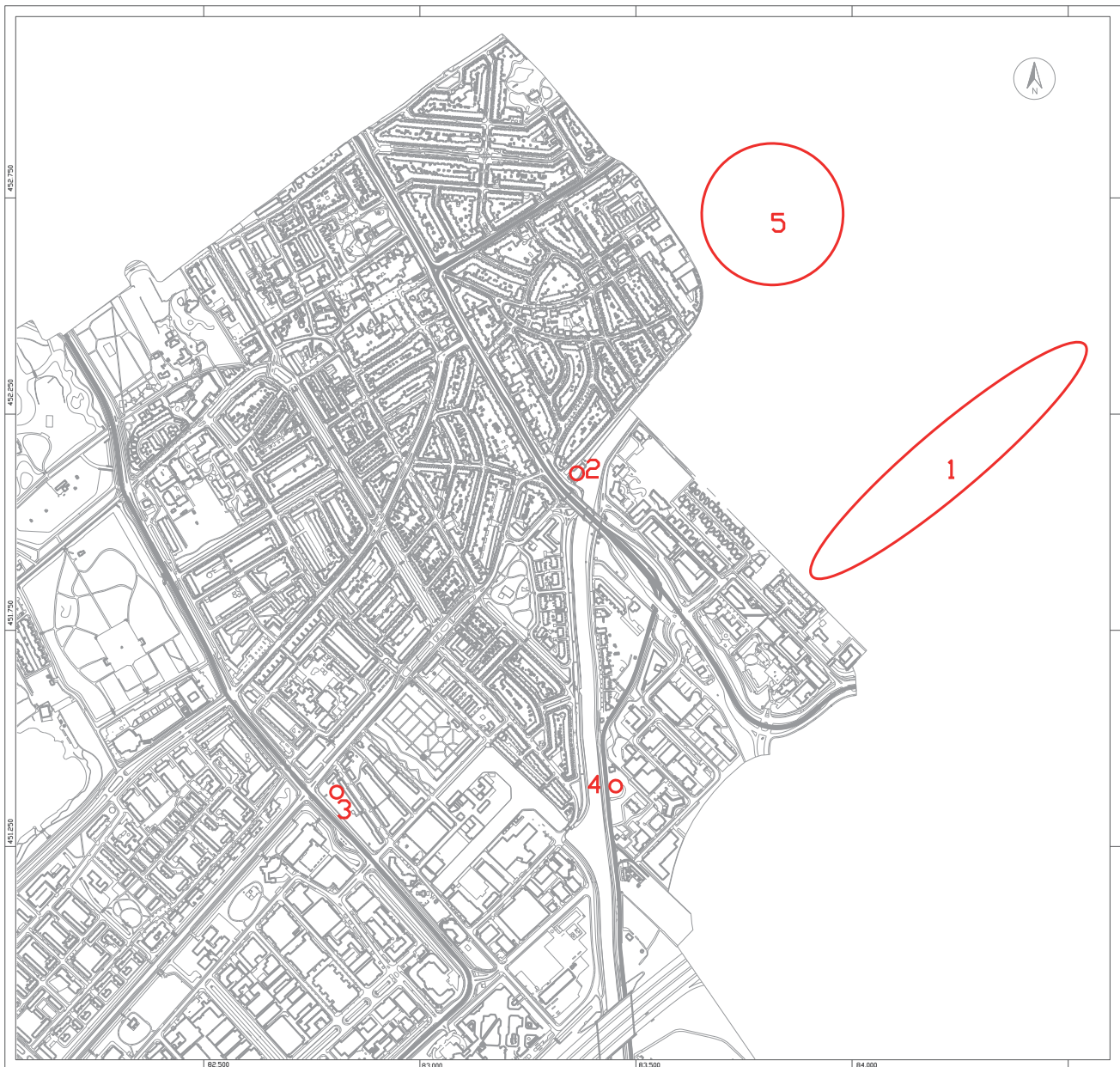
In de bouwput van een kantoor direct aan de oostzijde van de Hoornbrug, Nassaukade 1, is tijdens de bouw omstreeks 1989 een randfragment gevonden van een kom, gemaakt van het zogeheten terra sigillata aardewerk. Het fragment dateert van de 2^e eeuw (afb. 22). De vondst is nog niet geregistreerd in Archis.

Aan de Havenstraat is in 1950 aardewerk uit de Romeinse tijd gevonden. De vondsten zijn gedaan in een rioolsleuf en uit een naast de sleuf gegraven gat, gegraven door een amateurhistoricus (Archis waarnemingsnummer 120803).

In 2012 zijn bij grondwerkzaamheden in het parkje tussen de Delftweg en de Braillelaan enkele potscherven uit de Romeinse tijd gevonden (vondstmelding Archisnummer 420301).

Afbeelding 22.
De terra Sigillata-scherf,
gevonden aan de
Nassaukade.

Afbeelding 23.

Archeologische vindplaatsen in de omgeving van de Hoornbrug.

1. Romeinse nederzetting aan de zuidzijde van de Vliet: park Leeuwenberg en Hoornwijck
2. Nassaukade 1
3. Havenstraat
4. Parkje Delftweg/Braillelaan
5. Forum Hadriani

6. Archeologisch verwachtingsmodel

Op basis van de geologie en de historie van de Hoornbrug kunnen we een archeologische verwachting weergeven voor het onderzoeksgebied.

Het plangebied beslaat een klein oppervlak. Een groot deel van dat gebied bestaat uit de huidige Vliet of de funderingsconstructie van de huidige Hoornbrug. Deze delen van het plangebied zijn zodanig geroerd dat archeologische resten niet meer aanwezig zijn. Aan de noordzijde van de Vliet is de loop van de 'oude' Vliet aanwezig. In het tracé van de oorspronkelijke Vliet zijn resten van de oude bruggen mogelijk nog aanwezig. De resten kunnen bestaan uit palen, funderingsbalken en bakstenen constructies. Onderzoek van dergelijke resten geeft inzicht in de wijze van bruggenbouw in het verleden.

Onder de bouwvoor bevindt zich een pakket klei die wordt gerekend tot het Laagpakket van Walcheren. In de top van dit kleipakket zijn bewoningssporen uit de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen te verwachten. Tot deze bewoningssporen wordt het zogeheten Kanaal van Corbulo gerekend. Dit kanaal is gegraven in de 1e eeuw na Chr. Het tracé van het kanaal volgt vanaf Leidschendam min of meer de loop van de Vliet. Langs het kanaal lag een hoofdweg. De vondst van een watergang op de hoek van de Huis te Landelaan en de Sir Winston Churchilllaan duidt er op, dat het kanaal vrijwel zeker vanaf de Hoornbrug min of meer het tracé van de Sir Winston Churchilllaan volgt in de richting van de Maas. Er bestaat een redelijke kans dat bij grondwerkzaamheden resten van het Romeinse kanaal worden gevonden. De voortzetting van dit kanaal vanaf de Vliet richting de Maas is nog omgeven door raadsels: waar lag dit kanaal precies, hoe was het geconstrueerd en tot wanneer lag het kanaal nog open? De vondst van het kanaal op de plaats van de Hoornbrug kan een bijdrage leveren aan het beantwoorden van deze vragen.

Afbeelding 24.
In geel het tracé van het Kanaal van Corbulo en de naastgelegen Romeinse weg.

Bij de grote ster Forum Hadriani, de kleine sterren geven de vindplaatsen van mijlpalen aan. In de rode cirkel de Hoornbrug.

In de oksel van de Vliet stond in de 16e eeuw de kapel van het Heilig Kruis. Door de verbreding van de Vliet en de funderingsconstructie van de huidige Hoornbrug is de kans groot dat de funderingen van kapel verloren zijn gegaan. Echter, de precieze ligging van de kapel is onbekend. Daarom moet er toch rekening worden gehouden met de aanwezigheid van resten van de kapel. Zelfs wanneer de kapel vrijwel volledig verloren is gegaan, zal de vondst van enkele kleine stukken fundering voldoende zijn om in elk geval de oorspronkelijke ligging van de kapel vast te stellen. Wellicht kunnen de funderingsresten ook inzicht geven in de omvang van de kapel en hoe deze er uit zag.

7. Conclusies en maatregelen

De sloop en nieuwbouw van de Hoornbrug vindt plaats in een zone waar archeologische resten zijn te verwachten van:

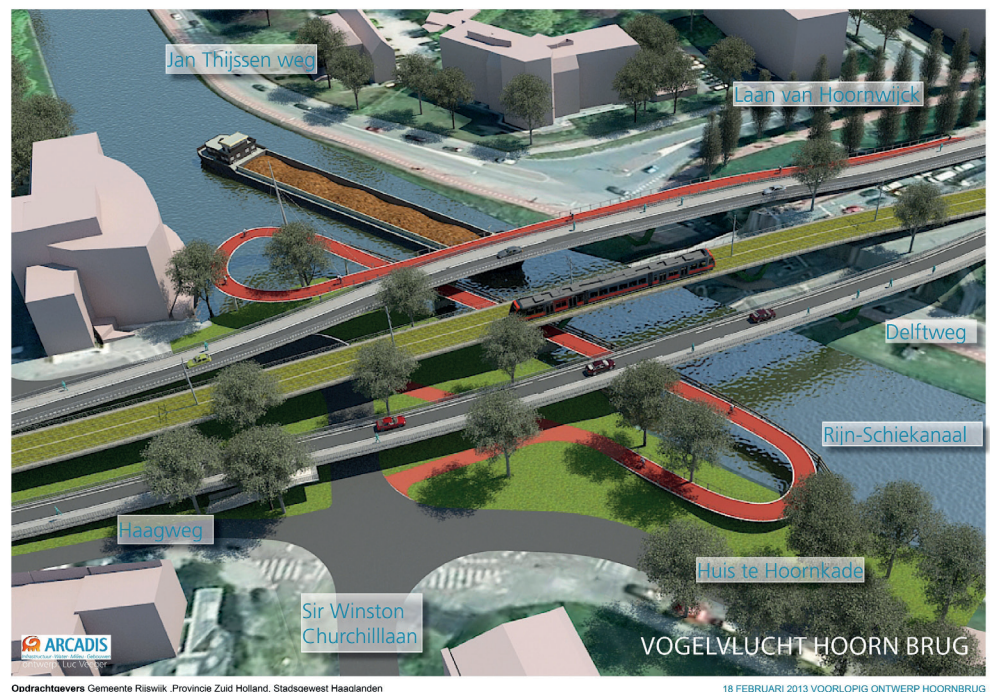
- het Kanaal van Corbulo, gegraven in de 1^e eeuw na Chr.;
- de 16^e eeuwse kapel van het Heilig Kruis;
- de voorgangers van de huidige Hoornbrug.

Het plangebied biedt nu geen ruimte om vooruitlopend op de bouwwerkzaamheden verkennend archeologisch veldonderzoek als grondboringen en proefsleuven uit te voeren. Hooguit kunnen grondboringen plaatsvinden om aanvullende gegevens te verzamelen over de bodemopbouw. Wellicht dat hierdoor het kanaal van Corbulo kan worden opgespoord.

De beste onderzoeksmethode is het verrichten van archeologische waarnemingen voorafgaand aan en tijdens de uitvoering van de grondwerkzaamheden. Voor het verrichten van waarnemingen en het documenteren van archeologische resten dient ruimte in de bouwplanning te worden opgenomen als ook duidelijke afspraken te worden gemaakt zodat de werkzaamheden van de verschillende partijen naast elkaar kunnen plaatsvinden.

Het onderzoek dient te gebeuren in overleg met de gemeente Rijswijk, taakveld Archeologie. Voor de afstemming van de werkzaamheden is het aan te raden een lid van het archeologisch team te betrekken bij de voorbereiding van de sloop- en bouwwerkzaamheden.

Afbeelding 25.
Een artist impression van het
concept voorlopig ontwerp
voor de Hoornbrug.
Herkomst afbeelding:
www.rijswijk.nl

8. Literatuurlijst

Bottema 1989

J.C. Bottema, In Rijswijks vaarwater. Acht eeuwen bedrijvigheid op en langs de Vliet, *Rijswijkse Historische Reeks*, 4, Rijswijk, 1989.

Buschkens-Dijkgraaf 1976

M.L. Buschkens-Dijkgraaf, *De wech tusschen die Haghe ende de Hornebregghe bij Rijswic*, *Die Haghe*, 1976, 57-79.

Dorenbos, Holthausen en Koot 2009

O. Dorenbos, O. Holthausen en J.M. Koot, Langs de Sir Winston Churchilllaan. Archeologisch onderzoek naar aanleiding van de toevallige vondst van een Romeinse mijlpaal, *Rijswijkse Archeologische Rapporten*, nummer 22, december 2009.

Gout en Verschuyl z.j.

M. Gout en M.A. Verschuyl, *Ontmoeting bij de Hoornbrug*, *Rijswijk*, z.j. 30-31.

Gutjahr 2002

C.C.M. Gutjahr, *Het verdrongen land, geërodeerd en opgevuld Laat Pleistoceen landschap van Zuid-Holland*, Archeologische Werkgroep Rijswijk, 2002.

Holthausen en Vos 2008

O. Holthausen en P.C. Vos, Inventariserend Veldonderzoek Johan Braakensieklaan, *Rijswijkse Archeologische Rapporten* 17, maart 2008.

Koot 2008

Hans Koot, Opgegraven! Archeologisch onderzoek in Rijswijk, *Rijswijkse Serie*, 13, 2008.

Koot, Bruning en Houkes 2008

J.M. Koot, L. Bruning en R.A. Houkes, *Ypenburg-locatie 4, Een nederzetting met grafveld uit het Midden-Neolithicum in het West-Nederlandse kustgebied*, 2008.

Postma 1989

C. Postma, *Het Hoogheemraadschap van Delfland in de middeleeuwen 1289-1589*, Hilversum, 1989.

Smit 1928

J. Smit, De kapel van het H. Kruis te Rijswijk, A. Eekhof en J. Lindeboom (redactie), *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, *Nieuwe Serie*, 21, 's-Gravenhage, 1928, 47-53.

Waasdorp 2003

J.A. Waasdorp. III M.O. naar M.A.C. Romeinse mijlpalen en wegen (red. V.L.C. Kersing), *Haagse Oudheidkundige Publicaties*, 8, 2003.

De Wilt, Klapwijk, Van Tuyl en Ruseler 2000

C.G.D. de Wilt, G.J. Klapwijk, J.D. van Tuyl en A.C. Ruseler, *Delflands kaarten belicht*, Hilversum, 2000.

Colofon

Correspondentieadres:

Gemeente Rijswijk
Afdeling Stad en Samenleving
Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Postbus 5305
2280 HH Rijswijk

Tel: (070) 326 1973
Fax: (070) 326 1410
E-mail: Archeologie@rijswijk.nl

Bezoekadres:

Stadhuis Rijswijk
Bogaardplein 15
2285 DP Rijswijk

Rijswijkse Archeologische Rapporten, nummer 44, juni 2013
Titel: Over de Hoornbrug van Rijswijk. Een archeologisch
bureauonderzoek.
Auteur: J.M. Koot
Afbeeldingen, tenzij anders vermeld: O. Dorenbos, A. Bleeker

ISBN/EAN: 978-90-8681-041-3

© Copyright Gemeente Rijswijk

De gemeente Rijswijk aanvaardt geen aansprakelijkheid voor
eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van resultaten van
dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.